

نگاهی به وظایف تربیتی پدر در برابر کودک از دیدگاه اسلام

اثر: دکتر مجید وزیری

(از ص ۵۶۵ تا ۵۸۴)

چکیده:

فراموش شدن وظیفه‌های تربیتی پدران و کم‌رنگ شدن نقش تربیتی آنان، به ویژه در دوران حاضر، آثار و عواقب ناگواری را در شخصیت کودکان، محیط خانواده و فضای جامعه در پی داشته است.

مقاله حاضر، جایگاه و نقش ویژه پدر در امر تربیت کودک را از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار می‌دهد.

در اسلام، وظیفه‌های تربیتی پدر در ابعاد گسترده و در مراحل مختلف زندگی کودک، در یک سیستم تربیتی تبیین شده است که با مراجعه به آیات، روایات و متون دینی قابل تفکیک و دسته‌بندی می‌باشند.

در این نوشتار، اهمیت نقش تربیتی پدر، زمینه‌های اجرای وظایف تربیتی او در دوران قبل از ازدواج و قبل از ولادت فرزند، تفکیک و تبیین این وظیفه‌ها مشتمل بر تربیت عاطفی، اجتماعی، دینی و مذهبی و همچنین ضرورت‌های موجود در این راستا برای ایفای هر چه بهتر این وظایف، از دیدگاه اسلام، مورد بحث قرار می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: پدر، کودک، ولایت قهری، حضانت، تربیت.

مقدمه:

از دیدگاه اسلام، پدر دارای نقشی ویژه و وظایف بسیاری در نهاد خانواده و در رابطه با تربیت کودک می‌باشد به طوری که حتی مادر، قادر به ایفای برخی از این وظایف نمی‌باشد. متأسفانه به سبب فاصله گرفتن از آموزه‌های دینی، نقش پدر در تربیت کودک رنگ باخته و تنها نقش اقتصادی پدر در خانه، بروز و ظهور دارد. پدران، برخی یا بسیاری از وظایف تربیتی خود را به مادران یا مدارس یا مراکز فرهنگی سپرده‌اند و در رابطه با این وظایف، پدران مستعفی به شمار می‌آیند.

این اختلال، معلول عدم شناخت صحیح وظایف پدری در امر تربیت و یا عدم آگاهی به پشتوانه‌های اخلاقی و آثار این وظایف و در نتیجه عدم احساس مسئولیت نسبت به آنها و یا واگذاری این وظایف به کسانی که قادر به ایفای چنین نقشی نیستند و یا ندانستن شیوه‌های درست برای اجرای این وظایف می‌باشد.

در بسیاری از آثار تربیتی نیز، تنها تأکید بر نقش تربیتی مادر و یا حداکثر نقش والدین می‌شود و از پرداختن مستقل به نقش ویژه پدران، کمتر اثری دیده می‌شود و یا اگر کتاب یا مقاله‌ای در این زمینه وجود دارد تنها به برخی از وظایف تربیتی پدر پرداخته و یا اگر هم نگرشی کلی بر این وظیفه‌ها داشته، با استناد به متون دینی نبوده است.

در آیات و روایات بر نقش اساسی پدر در امر تربیت کودک و آثار و پشتوانه‌های آن بسیار تأکید شده و وظایف تربیتی او به طور مشخص تبیین گردیده است که قابل دسته بندی می‌باشند و همچنین اولویتها در این زمینه و روشهای اجرای درست این وظایف نیز ارائه گردیده است.

اهمیت نقش تربیتی پدر

اهمیت جایگاه تربیتی پدر از آنجا ناشی می‌شود که او در کلیه عواملی که در آینده کودک و تکوین شخصیتش اثر گذارند، دارای نقشی ویژه است.

از نظر وراثت، کودک صفات و ویژگیهای جسمی، اخلاقی و روانی پدر را به ارث می‌برد. در اسلام، پدر ریاست خانواده را به منظور رعایت مصالح آن برعهده دارد. رسول خدا (ص) فرمودند: «... فالرجل سید اهل...» (کنز العمال، ج ۶، ص ۲۲). بنابراین در محیط خانواده نیز تعیین نظام ارزشی حاکم بر خانه، تنظیم روابط اعضای آن، سازمان دهی و تقسیم وظایف، ایجاد هماهنگی و امنیت روانی، وابسته به پدر است. همچنین در این محیط، پدر از نظر کودک، مظهر اقتدار، دانایی،

قانون و حمایت به شمار می آید و نقش الگویی برای کودک دارد به طوری که بسیاری از رفتارهای پدر، مستقیم و غیر مستقیم در وجود کودک منعکس می شوند.

در رابطه با اجتماع نیز، پدر به عنوان حلقه اتصال جامعه با خانه و مسئول تنظیم این ارتباط، مهمترین نقش را در آماده سازی و چگونگی ورود کودک به صحنه اجتماع دارد، به طوری که هرچه کودک از سنین خردسالی فاصله می گیرد، این نقش پر رنگتر می شود.

همچنین چگونگی مشارکت و هماهنگی پدر با مادر در امر تربیت کودک تأثیر مستقیم داشته و در واقع پدر، مکمل نقش تربیتی مادر نیز هست.

باتوجه به این موارد است که در روایات، تأکید در تربیت فرزند از حقوق او بر پدر به شمار آمده است (بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۲۳۶). و همچنین تربیت نیکوی فرزند توسط پدر، برتر از انفاق هر روزه (مسندک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۶۶)، بهترین هدیه (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۵۶) و برترین میراث (تحف العقول، ص ۸۵) و معیار قدر و منزلت مؤمن در پیشگاه پروردگار (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۸۹) قلمداد شده است.

زمینه ها

از دیدگاه اسلام، تربیت فرزند، پیش از تولد آغاز می گردد. بر این اساس، رعایت مواردی که زمینه ساز ایفای هرچه بهتر و مناسبتر وظایف تربیتی هستند مورد تأکید قرار گرفته اند. این زمینه ها در ارتباط با وظایف تربیتی پدر که برخی مربوط به دوره قبل از ازدواج والدین و برخی مربوط به دوره قبل از ولادت فرزند هستند، عبارتند از:

- ۱- انتخاب همسر شایسته: از آنجا که مادر، از نظر وراثت و امور اخلاقی و تربیتی نقش ویژه ای در تکوین شخصیت کودک دارد و بدان جهت که ایجاد وحدت رویه و هماهنگی در امر تربیت فرزند از وظایف پدر به عنوان رئیس خانواده می باشد، عدم دقت در انتخاب همسر شایسته، ناهماهنگی و ناهمگونی والدین در تربیت کودک را در پی خواهد داشت که منجر به اضطراب، تزلزل و تزویج شخصیت او خواهد شد. از این روست که مرد بایستی باتوجه به الگوی انتخاب همسر که در اسلام ارائه شده است، نکاتی را رعایت نماید و بازنی ازدواج کند که: ۱- دیندار و باایمان باشد. ۲- دارای خانواده ای متدین و نجیب باشد. ۳- پاکدامن و صالحه باشد. ۴- از سلامت جسمی، روانی و عقلی برخوردار باشد. (وسائل الشیعه، ج ۱۴، صص ۲۳ و ۵۶ و ۵۷ و کنز العمال، ج ۱۶، ص ۲۹۶).

۲- آمادگی برای قبول مسئولیت پدر بودن: پدر شدن به معنای قبول امانتداری از هدیه الهی است و لذا مسئولیتهای زیادی را در پی دارد که انجام آنها متوقف بر دارا بودن لیاقتها و صلاحیتهایی است. موفقیت در این مسئولیتها مستلزم آگاهی، فداکاری، مراقبت، اخلاق، تدبیر و معنویت است.

از دیدگاه اسلام، رعایت مصالح خانواده برعهده پدر است و او درقبال آنها پاسخگو خواهد بود. پیامبر (ص) فرمودند: «والرجل راع علی اهل بینه و هو مسئول عنهم...» (صحیح البخاری، ج ۳، ص ۱۲۵).

پدر مسئول حفظ و صیانت خانواده از خطرات جسمی، اخلاقی و معنوی است. لذا در آیه مبارکه می خوانیم: «یا ایها الذین آمنوا انفسکم واهلیکم نارا» (سوره تحریم، آیه ۶).

مسئولیت پدر بودن از یکسو وظیفه‌ای دینی است چه آن که دین برگردن او برای فرزندان، حقوقی را قایل شده است و از سوی دیگر وظیفه‌ای اخلاقی نیز هست چه آن که پدر و مادر بودند که فرزند را پدید آوردند و حال نیز باید به وجهی شایسته از عهده حقوق او برآیند.

پدر باید بداند که فرزند استمرار وجود او در آینده و ذخیره قیامت او است. باعنایت به مسئولیت پدری است که امام سجاد (ع) می فرمایند: «حق فرزند این است که بدانی او از تو مست و خیر و شرش در دنیا به تو منتسب است، تو مسئول ادب خوب و تربیت نیکویش هستی... پس در تربیت او به مانند آن کس عمل کن که می داند اگر درباره فرزند احسان کند پاداش می برد و اگر درباره اش بدی نماید معاقب و مورد کیفر خواهد بود» (تحف العقول، ص ۲۶۳).

بنابراین پدر بودن نه تنها یک فن، بلکه یک هنر است و در نتیجه باید ناشی از آگاهی و مهارت باشد. برای پدر خوب بودن، عقل، تدبیر، برنامه ریزی و داشتن طرح و برنامه و هدف و روش، ضروری است. از این رو باید قبلاً برای قبول این مسئولیتها و کسب لیاقتها آماده و تجهیز شد. این آمادگی باید هم از نظر روحی حاصل شود و هم از نظر اخلاقی و رفتاری. از نظر روحی باید به مسئولیتهایی که در زمینه نگهداری و تربیت فرزندان برعهده دارد، آگاهی یابد و از نظر رفتاری و اخلاقی باید مراقبت نماید که به آلودگیهای جسمی، روانی و ذایلی اخلاقی دچار نشود. همچنین باید به ارزیابی تواناییهای خود و همسرش در ارتباط با این مسئولیتها مبادرت کند و درصدد رفع نقاط ضعف برآید.

رسول خدا(ص) فرمودند: «ان الله ليفلح بصلاح الرجل المؤمن ولده وولد ولده» (بحارالانوار، ج ۱۵، ص ۱۷۸) یعنی خداوند به سبب شایستگی مرد مؤمن، فرزندان او و فرزندان او و فرزندان او را رستگار می‌سازد.

۳- شرایط انعقاد نطفه: کیفیت انعقاد نطفه و شرایط زمانی و مکانی و حالات روانی پدر و مادر بر روی نطفه و آینده کودک آثار و عوارض مثبت یا منفی دارد، از این رو در روایات و متون دینی توصیه‌هایی در ارتباط با انعقاد نطفه مورد تأکید قرار گرفته‌اند.

برخی از این موارد جهت ایجاد زمینه‌های مناسب مورد سفارش قرار گرفته‌اند مانند یاد و نام خدا، دعا کردن و همسر را امانت خدا دانستن و درخواست فرزند سالم و صالح، آمادگی روحی و روانی برای روابط زناشویی (وسائل النسیمة، ج ۱۴، ص ۹۶ و مکارم الاخلاق، ص ۲۰۸). و برخی دیگر جهت پیشگیری از زمینه‌های نامناسب، تحت عنوان حرام یا مکروه مطرح شده‌اند. ایجاد روابط زناشویی در ایام زایمان و عادت ماهانه بانوان و قبل از غسل آن دو، از نظر شرع تحریم شده است. همچنان که به هنگام عصبانیت، بیماری، وقوع زلزله، خسوف و کسوف، و در حالت صحبت کردن و در حضور دیگران، رو به قبله یا پشت به قبله، از روابط زناشویی نهی شده است. و در ایام و ساعاتی همانند: هنگام طلوع فجر تا طلوع آفتاب، هنگام غروب آفتاب تا زمانی که سرخی شفق برود، شب عید فطر و قربان، شب اول و نیمه و آخر ماههای قمری به جز شب اول ماه رمضان، بین اذان و اقامه آن را ناپسند دانسته‌اند. به ویژه از انجام روابط زناشویی پس از احتلام و پیش از غسل یا وضوء، یسار آن حالت به فکر شخص دیگر بودن، شدیداً نهی شده است (وسائل النسیمة، ج ۱۴، صص ۹۷، ۹۸، ۹۹).

۴- دوران جنینی: رحم مادر اولین محیط پرورش کودک است و کوچکترین غفلت و سهل انگاری در دوران جنینی بسیاری از نابهنجاریهای عقلانی، روانی و جسمی را برای کودک در پی خواهد داشت. از این روست که در احادیث، از این دوره به عنوان مرحله‌ای که سعادت و شقاوت کودک در آن رقم می‌خورد یاد شده است (کنز العمال، ج ۸، ص ۴۶۷).

به همین جهت در این راستا از نظر اسلام، وظایف پدر را به عنوان ولی کودک و رئیس خانواده می‌توان در سه محور مراقبتهای جسمی، روانی و اخلاقی بررسی نمود:

الف - تأمین امنیت روانی مادر: در دوران بارداری، هرگونه تغییر رفتار و احساس شوهر که

نشانه بی توجهی و یا بی علائقی او نسبت به جنین باشد، ناپسند شمرده شده چه آن که مادر را در معرض فشارهای روانی قرار داده و برای جنین خطر آفرین است. درحالی که توجه و محبت بیشتر به مادرمی تواند از ناراحتیهای احتمالی وی بکاهد. پیامبر (ص) فرمودند: از حقوق فرزند بر پدر خود آن است که مادر وی را احترام و اکرام نماید (الکافی، ج ۶، ص ۴۹).

ب - مراقبت‌های اخلاقی: از وظایف پدر در دوران بارداری، مراقبت از فضای اخلاقی خانواده و دور نگاهداشتن آن از آلودگیها و گناهان است (بحار الانوار، ج ۵، ص ۲۸۵ و ج ۷۳، ص ۳۶۶).

ج - مراقبت جسمانی از مادر: وضع تغذیه مادر در ایام بارداری، در سلامت و بیماری، نیرومندی و ضعف جنین اثر دارد، همچنان که در میزان هوش و حافظه نیز مؤثر است، به ویژه هنگامی که مرحله زایمان نزدیکتر می شود اهمیت این امر افزایش می یابد.

به همین جهت در اسلام توصیه هایی مبنی بر استفاده زنان باردار از بعضی غذاها و میوه ها به عمل آمده است (مستدرک الوسائل، ج ۱۵، صص ۱۳۴ و ۱۳۵) و از آنجا که پدر، تأمین نفقه خانواده را بر عهده دارد این خطابه بیشتر و بیشتر از هر کسی متوجه او خواهد بود.

وظیفه‌ها

از آنجا که انسان دارای ابعاد مختلف وجودی و استعدادهای متنوع است، تربیت نیز دارای ابعاد مختلف است. نقش پدر در گونه‌های مختلف تربیت اعم از عاطفی، اجتماعی، دینی و مذهبی و... بسیار قابل توجه است. در اینجا وظایف تربیتی را که در روزگار ما، نقش پدر در آنها کم رنگ شده و یا اساساً فراموش گردیده اند، مورد بررسی قرار می دهیم.

تربیت عاطفی: از مجموعه نیازهای آدمی، نیاز عاطفی از مهمترین آنها به شمار می آید. بدون محبت می توان زنده بود ولی نمی توان زندگی کرد. کودکان بیشتر به توجه و محبت دیگران حساس هستند. از این رو در روایات و سیره عملی معصومین (ع)، محبت به کودکان سخت مورد تأکید قرار گرفته است (وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۰۱). یکی از ابعاد مدیریت پدر در خانواده، مدیریت عاطفی است. بنا بر این مراقبت بر جریان متعادل محبت در فضای خانه و توزیع عادلانه آن از وظایف اصلی پدران به شمار می رود.

پدر باید بداند که در مسیر تربیت، محبت قویترین عنصر برای پذیرش و تفاهم است. تربیت صحیح در فضای آکنده از مهر و محبت شکل خواهد گرفت و فرزندان را در محیط بزرگ اجتماع

نسبت به مردم مهربان و خیرخواه می‌سازد و درزندگی خانوادگی آینده‌کودک نیز او رانسبت به همسر و فرزندانش مهربان و شفیق می‌گرداند.

باتوجه به این آثار است که امام صادق (ع) فرمودند: خداوند پدر را به واسطه شدت محبت او نسبت به فرزندش مورد رحمت قرار می‌دهد (الکافی، ج ۶، ص ۵۰).

متأسفانه این نقش در روزگار ما به علت اشتغال زیاد پدران و یا برداشتهای غلطی مانند این که پدر باید مظهر قدرت در خانواده باشد، به تمامی به مادران واگذار گردیده و با سهم کوچکی را پدران عهده دار هستند. درحالی که کودک همواره با دو چشم خواستار محبت است، چشمی به مادر می‌نگرد و چشمی به پدر و بوسه مادر در کنار گلخند پدر تکمیل می‌شود.

بسیاری از تند خویها، لجبازیها، گوشه‌گیریها، افسردگیها، شب‌اداریها، تقلیدهای بی‌مورد و ناسازگاریهای افراد، معلول کمبود محبت و یا محرومیت از آن می‌باشد.

اظهار محبت: هرچند علاقه به فرزند امری طبیعی است، اما محبت قلبی، نیاز درونی کودک به محبت راتأمین نمی‌کند. کودک نیازمند محبتی است که آثار آن را در رفتار والدین مشاهده کند و این امر به ویژه درپدران که نوعاً دربراز محبت ضعیفتر هستند، باید بیشتر مورد دقت قرار گیرد. ابراز محبت قلبی پدر باید از همان لحظات اولیه تولد با نوازشها، درآغوش گرفتنها، بوسه ها و لبخندها آغاز شده و درنگاههای محبت‌آمیز، گفت و شنودهای مؤثر، هدیه دادنها، وفای به عهد، همبازی شدننا، حضور گرم در محیط خانه، همگامی‌ها در خرید و تفریح و معاشرت‌ها و احترام گذاردنها و مسئولیت بخشیدنها، استمرار یابد.

درآیات، از ابراز محبت به «مودت» تعبیر شده است (سوره شوری، آیه ۲۳ و سوره روم، آیه ۲۱). بنابراین اگر چه دوست داشتن فرزند امری فطری است، اما امور فطری نیز دچار تحریف یا تعطیل می‌شوند؛ برای پرهیز از این امر، درروایات، سفارشهای مؤکدی به عمل آمده است که علاوه بر توجه به ابراز محبت، روشهای این اظهار رانیز آموزش داده‌اند.

در روایت است که پیامبر(ص)، حسین (ع) رامی‌بوسید. شخصی به نام اقرع بن حابس عرض کرد: «من دارای ده فرزند هستم و تاکنون هیچیک را نبوسیده‌ام». رنگ چهره پیامبر(ص) تغییر کرد و فرمود: «اگر خداوند رحمت و مهربانی را از قلب تو ریشه کن کند، با تو چه خواهد کرد؟ هیچ می‌دانی هرکس به کودکان مهربانی نکند و بزرگترها را عزیز نشمارد، ازمانیست؟» (بخارالانوار، ج ۴۳،

همچنین در روایات، نگاه محبت‌آمیز پدر به فرزند که از راههای ابراز محبت است، عبادت محسوب شده (مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۷۰) و همانند آزاد کردن بنده به شمار آمده است (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۷۲). از دیگر شیوه‌های مهرورزی، اظهار محبت زبانی است. پدر باید دوست داشتن خود را بر زبان آورد. این امر در سیره عملی معصومین (ع) کاملاً مشهود است. البته بهتر است که این مهرورزی زبانی، حاوی پیام و در شکل مناسب هنری نیز باشد (مناب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۱۵۹). وفای به عهد نیز از راههای ابراز محبت است. پیامبر (ص) فرمودند: «اگر به کودک و عده‌ای دادید به آن وفا کنید، زیرا آنان روزی خود را به دست شما می‌بینند» (وسائل الشیعة، ج ۱۵، ص ۲۰۲). از مصادیق مهم اظهار محبت، همبازی شدن با کودک است. همبازی شدن پدر با کودک خود، در تعمیق و تلطیف روابط آن دو بسیار اهمیت داشته و در کسب مهارت‌های گفتاری و رفتاری کودک و کشف دنیای پنهان و نگرانیها و مشکلاتش نقش عمده‌ای دارد. از این رو رسول خدا (ص) فرمودند: «آن کس که کودکی دارد باید با او کودکی کند» (وسائل الشیعة، ج ۱۵، ص ۲۰۳). در کتاب وسائل الشیعة بابی تحت عنوان «باب استحباب التصابی مع الولد و ملاعبته» ذکر شده است. البته پدر بایستی بداند که بازی باید در راستای تربیت کودک بوده و در سایه آن انضباط، تفکر و خلاقیت را در او تقویت کند و اختلالات رفتاری را در او از بین ببرد.

رعایت اعتدال و عدالت در ابراز محبت: پدر باید در ابراز محبت، از افراط و تفریط دوری جوید چه تفریط در این امر، ارتباط فرزند با پدر را کمرنگ و سرد می‌کند و خطر گرایش کودک به فضاهای نامناسب تربیتی را در پی دارد و افراط در ابراز محبت نیز سلطه جویی، پرتوقعی، ناتوانی و عدم اعتماد به نفس کودک و فاصله گرفتن او از واقعیتها را به دنبال خواهد داشت. امام باقر (ع) در این مورد فرمودند: «بدترین پدران کسی است که در نیکی به فرزند خود به افراط و زیاده روی کشیده شود» (تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۲۰).

نکته مهم دیگر در ابراز محبت، رعایت عدالت میان فرزندان است. حتی اگر پدر یکی از فرزندان خود را به هر علتی بیشتر دوست داشته باشد، نباید آن را اظهار کند تا عوارض ناگواری مانند احساس خودکم بینی و ناسازگاری در آنان و حسادت، کینه و دشمنی میانشان پدید نیاید. اظهار محبت به کوچکترها نباید چنان باشد که فرزندان بزرگتر احساس بی مهری نمایند.

در روایات به صراحت، رعایت عدالت، درمصادیقی از ابراز محبت مورد تاکید قرار گرفته است. پیامبر (ص) فرمودند: «همانا خداوند دوست دارد در بوسیدن بین فرزندان خود عدالت را رعایت کنید» (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۴۴) و نیز فرمودند: «در هدیه‌ها نیز بین فرزندان خود عدالت پیشه کنید چنان که دوست دارید در نیکی و لطف بین شما به عدالت رفتار شود» (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۴۵).

باتوجه به آثار تخریبی عدم رعایت عدالت در بین فرزندان، فقهاء فرموده‌اند: «تبعیض میان فرزندان در بخشش مکروه است، و در مواردی که موجب فتنه، دشمنی، حسد، کینه و فساد گردد، حرام است» (تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۶۱).

نوع محبت: پدر باید در محبتی که ابراز می‌کند، سن فرزند و جنسیت او مورد ملاحظه قرار دهد. گام زدن پدر با فرزند نوجوانش شاید برتر از بوسیدن او باشد. چه بسا ابراز محبتی که با سن فرزند تناسب ندارد، یا او را لوس بار می‌آورد و یا نتیجه معکوس می‌دهد. همچنین دختران به واسطه برخورداری از عواطف رقیق‌تر باید زودتر مورد محبت قرار گیرند. پیامبر (ص) فرمودند: «هرکس وارد بازار شود و هدیه‌ای برای خانواده خود بخرد، چون کسی است که صدقه‌ای برای گروهی نیازمند برده باشد و اگر خواست آنچه را که به خانه برده است بین آنان تقسیم کند، از دختران شروع نماید، زیرا هر که دختر خود را خوشحال کند همانند آن است که بنده‌ای از اولاد اسماعیل را آزاد کرده باشد» (مکارم الاخلاق، ص ۲۲۱).

محبت نباید مشروط و نوبه‌ای باشد: از آنجا که فرزند همواره به محبت پدر نیاز دارد، نباید خدشه‌ای به این امر وارد آید گرچه از جهت رفتار بدش مورد تنبیه قرار گیرد. همچنین پدر نباید محبت خود را وسیله نفوذ در فرزند قرار دهد که مثلاً اگر فلان کار را انجام دهی، پدر تو را دوست ندارد. چه این امر اصل طبیعی محبت را مورد تردید و در معرض امکان سلب قرار می‌دهد و ثانیاً کودک با این عمل، معیار خوبی و بدی واقعی کارها را به درستی نخواهد شناخت چه فقط دوستی یا عدم دوستی پدر را معیار خوبی و بدی کارها می‌داند و ثالثاً محبت مشروط ممکن است کودک را به تملق‌گویی، فریبکاری و دروغ‌گویی سوق دهد.

تربیت اجتماعی

پدر به عنوان حلقه اتصال خانواده با جامعه، بیشترین نقش را در تربیت اجتماعی فرزندان

و ایجاد مهارت‌های اجتماعی در آنان دارد. این مهارت‌ها شامل: مهارت داشتن ارتباط با دیگران، مهارت در گوش دادن و همدردی و ارتباط غیرکلامی و مهارت در تشخیص احساسات خویش است. محققان مهارت‌های اجتماعی را در پنج طبقه: همکاری و کمک به دیگران، گفتار مناسب (تقاضا کردن و پاسخ دادن آشکار)، مسئولیت پذیری، همدلی (محبت و همدردی) و خویشتنداری (صبور بودن و تحمل کردن) تقسیم بندی کرده‌اند.

بدون شک خانواده اولین نهادی است که این مهارت‌ها باید در آن کسب و تجربه شوند و پدر به عنوان مدیر این نهاد که وظیفه سامان دهی آن را به عهده دارد، دارای نقشی اساسی است. پیامبر (ص) فرمودند: «حق الولد علی الوالد ان یحسن اسمه و یحسن ادبه» (کنز العمال، ج ۶، ص ۴۷۷). اهمیت نقش پدر در تربیت اجتماعی و ایجاد مهارت‌های مربوط به آن از چند زاویه قابل توجه است:

اولاً پدر بایستی مفاهیم این اصول را به فرزند آموزش داده و مصادیق خیر، احسان، ایثار، تعاون، مشارکت اجتماعی و... را به کودک معرفی نماید و با انتخاب شیوه‌هایی مناسب او را به سوی این ارزشها سوق دهد.

ثانیاً پدر به عنوان مظهر دانایی و اقتدار از نظر کودک، بایستی خودالگوی برتر و معرف رفتاری باشد که کودک را بدان دلالت می‌کند.

ثالثاً پدر باید با مراقبت و نظارت پیگیر، زمینه تکرار و تمرین این مهارت‌ها را فراهم آورده و با گرفتن بازخوردهای مناسب، این مهارت‌ها را در کودک تقویت و نهادینه نماید. همچنین در سنین بالاتر، تبیین درستی و نادرستی کارها زمینه مناسبی را برای ارتکاب رفتاری خاص پدید می‌آورد. پدر باید چنین تصور و شناختی را برای فرزند پدید آورد. در اینجا به مواردی چند در رابطه با وظیفه پدر در ارتباط با تربیت اجتماعی فرزند، اشاره می‌کنیم:

مشورت با فرزندان و سپردن مسئولیت به آنان: یکی از راههای تربیت اجتماعی فرزندان، نقش دادن به آنان در تصمیم‌سازیها و پذیرش مسئولیتها و ایفای آن است. پیامبر (ص) فرمودند: «الولد سید سبع سنین و عبد سبع سنین و وزیر سبع سنین» (وسائل الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۹۵). در این حدیث، فرزند در هفت سال سوم به عنوان وزیر، یعنی کسی که می‌تواند مسئولیتی را بپذیرد و به عنوان مشاور مورد مشورت قرار گیرد، معرفی شده است. بدیهی است لازمه چنین نامگذاری،

تربیت و آمادگی فرزند برای پذیرش مسئولیت در دوره قبل از آن است یعنی دوره‌ای که بهترین زمان برای آموزشهای لازم نیز محسوب می‌شود.

مشورت پدر با فرزندان و لحاظ رأی و عقیده آنها، نوعی جلب مشارکت آنان بوده و موجب رشد شخصیت آنان می‌گردد چه باین کار احساس مفید بودن و مستقل بودن کرده و راه مبارزه با مشکلات و یافتن راه حل برای آنها در آنان شکوفا شده و اعتماد به نفس در ایشان تقویت می‌گردد. همچنین پدر با سپردن برخی مسئولیتهای مربوط به خانواده و یا امور شخصی خود فرزندان به آنها به تناسب سنشان آنها، می‌تواند روحیه کار و فعالیت، مؤثر بودن، نظم و انضباط را در آنها به وجود آورده و حس مسئولیت پذیری و مهارتهای تصمیم‌گیری را در آنها تقویت نماید.

یاری کردن در انتخاب دوست: انتخاب دوست و حضور در جمع دوستان و گروههای همسال برای تربیت اجتماعی فرزندان لازم است، زیرا در این ارتباط، آثار رفتار خود با دیگران را مشاهده کرده و به تنظیم آنها می‌پردازند و در این دادوستدهای تجربی، پایه‌های رفتارهای اجتماعی آنان استحکام می‌یابد.

پدران وظیفه دارند فرزندان خود را با معیارها و ضابطه‌های دوست خوب آشنا نمایند و از تحمیل مصداقها به آنها بپرهیزند. نقش پدران در این رابطه شبیه نقش نجات دهنده غریق است که مانع شنا کردن کسی نمی‌شود ولی مراقبت می‌کند تا کسی هم غرق نشود.

در روایات، معصومین (ع) به زیبایی خطاب به فرزندان نشان معیارها و ضوابط انتخاب دوست را به همراه دلایل آنها ارائه کرده‌اند که این خود نیز در زمینه سازی ارائه ارزشها قابل دقت است.

امام سجاده (ع) فرزندان را از دوستی با پنج گروه بر حذر داشته و فرموده‌اند: «با آدم دروغگو دوستی مکن، چه او مانند سرابی است که مطالب را برخلاف واقع نشان می‌دهد، دور را نزدیک و نزدیک را دور جلوه‌گر می‌سازد. از رفاقت با فرد فاسق و گناهکار اجتناب کن، زیرا چنین کسی تو را بهای یک لقمه یا کمتر از آن می‌فروشد. از رفاقت با شخص بخیل بپرهیز کن که او در ضروری‌ترین مواقع نیازمندی به او، تو را واگذارد. از دوستی با شخص ابله نیز بر حذر باش که می‌خواهد تو را کمک کند، ولی ضرر می‌زند. از مصاحبت با کسی که قطع رحم کرده نیز بر حذر باش که چنین شخصی در کتاب خدا مورد لعن و نفرین قرار گرفته است» (الکافی، ج ۲، صص

آموزش احترام به دیگران و برخورد سالم: پدر بایستی این حقیقت را در عمل به فرزندانش نشان دهد که دیگران نیز همانند آنان دارای شخصیت و آبرو هستند و همچنان که آنان نمی‌پسندند مورد تمسخر و تحقیر قرار گیرند، دیگر افراد جامعه نیز متقابلاً همین انتظار را دارند.

پدر باید مراقبت نماید که احترام به دیگران و اصول همزیستی، در روابط فرزند با والدین، برادران، خواهران و دوستان او شکل گرفته و نسبت به دیگران تعمیم یابد.

پدر باید به فرزند خود بیاموزد که پاره‌ای از رفتارهای خوب یا بد دیگران عکس العمل و بازتاب رفتارها و برخوردهای خوب یا بد خود ماست.

لقمان حکیم به فرزند خود فرمود: «فرزندم، مردم را دشنام مده که سبب دشنام پدر و مادر خود گردی» (الاختصاص، ص ۳۳۶).

بسیاری از مظاهر احترام به دیگران در روایات معصومین علیهم السلام خطاب به فرزندانشان مورد تاکید قرار گرفته است از جمله: پیشی جستن در سلام، مصافحه کردن قبل از کلام، گفتار نیکو با مردمان، امانت‌داری، احسان به دیگران و بزرگ شمردن آن، عفو، راستگویی، خوش خلقی، و پرهیز از مواردی چون عجب و تکبر، جدال، استهزاء و تحقیر افراد و ظلم و تجاوز به حریم دیگران و....

علی (ع) در پرهیز از تحقیر دیگران به فرزند خود امام حسن (ع) فرمودند: «ای پسر، هرگز کسی را که می‌بینی کوچک بشمار، اگر بزرگتر از توست پس او را بدرت بشمار و اگر همسال توست برادر بشمار و اگر کوچکتر از توست او را فرزند خود محسوب کن» (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۲۱۷).

مجهز نمودن فرزندان در برابر افکار انحرافی: پدر باید فرزند خود را با معارف صحیح دینی آشنا کرده و مرز خوبی و بدی را برای او روشن سازد تا در ورود به اجتماع برای رویارویی و مقابله با افکار انحرافی آمادگی داشته و تحت تأثیر قرار نگیرد. امام صادق (ع) فرمودند: «به آموختن روایات اسلامی (و معارف صحیح دینی) به نوجوانان خود مبادرت کنید، قبل از آن که گروه‌های انحرافی بر شما نسبت به آنان پیشی بگیرند» (الکافی، ج ۶، ص ۴۷). اما بستری که می‌تواند این آشناسازی به معارف دینی در آن محقق شود آن است که فرزندان اجازه یابند سؤالات خود را مطرح نموده و با گشاده رویی و زبان خوب، جوابها را دریافت کنند. این نکته ظریف تربیتی در سیره عملی پیشوایان دینی، فراوان نقل شده است (ر.ک. به بحار الانوار، ج ۷۰، ص ۱۸۲ و معانی الاخبار، ص ۴۰۱).

والتوحید صدوق، ص ۱۷۶).

تشویق به پیشی گرفتن در انجام کارهای خیر و تمرین صبر بر مشکلات: از امام موسی کاظم (ع) نقل شده است که: روزی پدرم دست مرا گرفت و فرمود: «فرزندم، پدرم محمد بن علی نیز روزی دست مرا گرفت و فرمود: «پدرم علی بن الحسین دست مرا گرفت و فرمود: فرزندم، هر کس از تو کار خیری خواست برایش انجام بده، اگر او اهل آن باشد تو به مقصود رسیده‌ای، و اگر اهلش نباشد، تو خود شایسته اهل آن خراهی بود» (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۲۸).

همچنین پدر باید به تناسب و به تدریج، تجربیات خود را در راه برخورد با مشکلات در اختیار فرزندان قرار دهد و با هدایت تدریجی آنان به صحنه‌های زندگی زمینه‌ای فراهم آورد تا آنان در برخورد با سختی‌ها و نامالایمات خود را نیاخته و احساس شکست ننمایند.

تمرین فرزندان بر صبر و مقاومت هدفدار در برابر مشکلات نیز از وظایف پدر به شمار می‌آید. در روایات به این نکته اشاره شده است که، خوب است کودک را در کوچکی با سختی‌ها آشنا نمود تا در بزرگی صبور و بردبار بار آید (وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۲۶).

از این رو باید اجازه داد در مواردی فرزندان، خود با مشکلات روبه‌رو شده و با ابتکار خود موانع را از سر راه بردارند تا به این ترتیب اراده آنان در مقابله با مشکلات تقویت گردد.

همچنین تمرین فرزندان به تفکر در امر و تدبیر و دوراندیشی در آثار و عواقب آنها که موجب پیشگیری از بسیاری مشکلات می‌شود، از وظایف اساسی پدر در تربیت اجتماعی فرزند به شمار می‌آید.

علی (ع) در وصیتی به فرزندشان امام حسن (ع) فرمودند: «تعمق و دور اندیشی پیش از عمل، تو را از پشیمانی ایمن می‌دارد» (تحف العقول، ص ۸۶).

تربیت دینی و مذهبی

سجایای اخلاقی با تمام منزلتی که دارند اگر بر نهج و اساس ایمان مذهبی نباشند مانع سقوط بشر نخواهند شد. امام سجاد (ع) در رابطه با وظیفه پدر نسبت به این گونه از تربیت فرزند می‌فرماید: «... وانک مسئول عمّا ولیته به من حسن الادب والدلالة علی ربه...» (تحف العقول، ص ۲۶۳). وظیفه پدر در این رابطه در سه مرحله قبل از ولادت، دوران ولادت و نوزادی و بعد از آن، قابل بررسی است.

تربیت دینی قبل از ولادت: از دیدگاه اسلام، وظیفه پدر در این مرحله، دقت در انتخاب همسر شایسته، شرایط انعقاد نطفه، توجه به دوران حساس جنینی می‌باشد که هریک از این موارد در بخش زمینه‌ها، مورد بررسی قرار گرفت.

تربیت دینی در دوران ولادت و نوزادی: از آنجا که اسلام، برای نوزاد فطرت توحیدی قایل است، دستورات اسلام در تربیت کودک مبتنی بر نگرش خاص او نسبت به انسان است. از این جهت از همان آغاز تولد دسته‌ای از وظایف تحت عنوان مستحب و واجب رامطرح نموده است که پدر به عنوان رئیس خانواده و ولی کودک پیش از هرکس دیگر بایستی برحسب اجرای آنها نظارت داشته و یا آنها را اجرا نماید. این وظایف عبارتند از:

الف - تلقین شعائر دینی به نوزاد، شامل: گفتن اذان در گوش راست و اقامه در گوش چپ نوزاد در لحظات اولیه تولد، کام برداری (تحنیک) به آب فرات و تربت سیدالشهداء (ع)، غسل مولود، نهادن نام نیکو که در روایات از حقوق فرزند بر پدر و به عنوان اولین نیکی پدر در حق فرزند از آن نام برده شده است (جواهر الکلام، ج ۳۱، صص ۲۵۱-۲۵۴ و وسائل الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۳۶).

ب - برگزاری آداب و رسوم دینی در روز هفتم ولادت نوزاد شامل: تراشیدن موی سر نوزاد و هموزن آن طلا یا نقره صدقه دادن، ختنه کردن نوزاد پسر، ولیمه دادن و عقیقه کردن (جواهر الکلام، ج ۳۱، صص ۲۵۸-۲۶۰ و الروضة البهیة، ج ۵، صص ۴۴۷ و ۴۴۸ و تحریر الوسیلة، ج ۲، ص ۳۱۰).

ج - مراقبت از وضعیت معیشتی، امنیت روحی و روانی مادر نوزاد در دوران شیردهی، زیرا که آرامش و شادابی مادر به هنگام تغذیه کودک، اثر انکار ناپذیری در رشد جسمی و روانی مطلوب کودک خواهد داشت.

د - فراهم آوردن امکان تغذیه نوزاد با شیر مادر به عنوان یک حق طبیعی برای فرزند، چرا که مادر موظف نیست به صورت رایگان به نوزاد شیر دهد، بلکه می‌تواند مطالبه اجرت کند. در صورتی که خود فرزند مالی نداشته باشد، اجرت برعهده پدر خواهد بود چه، فرزند واجب النفقه پدر محسوب می‌شود (جواهر الکلام، ج ۳۱، صص ۲۷۲-۲۷۵).

ه - انتخاب دایه مناسب برای شیردهی در مواقعی که دسترسی به مادر نوزاد وجود نداشته باشد و یا به لحاظ عدم سلامت کامل جسمانی یا عقلی و یا اعتقادی او، امکان شیردهی نیست و یا مادر نمی‌خواهد به کودک خود شیر دهد. در روایات سفارش شده است که دقت شود دایه‌ای

برای شیردادن انتخاب گردد که مسلمان، عاقل، زیبا، خوش اخلاق، سالم و عقیف باشد، هر چند مزد اینان بیشتر از دیگران باشد، چون در کیفیت پرورش فرزند تاثیر دارد و همچنین از شیردادن نوزاد توسط زنان احمق و ابله، بد اخلاق و بد دهن، و آنان که دارای انحراف اخلاقی و اعتقادی هستند و بایماری روانی دارند، نهی شده است (وسائل الشیعه، ج ۱۵، صص ۱۸۸ و ۱۸۹).

تربیت دینی بعد از دوران نوزادی: از سال دوم به بعد حس کنجکاوای کودک سبب می شود که همواره از سرچشمه و علل چیزها پرسش کند و در این زمان، بهترین آمادگی برای پذیرش ایمان و مسائل مذهبی وجود دارد. پدر بایستی زمینه مناسب برای پاسخهای صحیح و متناسب بایمانی قابل فهم، جذاب و محبت آمیز به این چراجویی های کودک را فراهم آورد تا تصویری شفاف، مثبت و امیدوارکننده از مفاهیم مذهبی و به خصوص خداوند، صفات او و نعمتهایش در ذهن کودک ایجاد شود. پدر باید کودک خود را بابت دید آوردن فضاها مناسب، به تفکر در آثار خداوند عادت دهد و بهترین راه برای این امر، بردن کودک در دامن طبیعت، به پارکهای حیات و حش و موزه های طبیعی و... است. لقمان حکیم به فرزندش فرمود: «بسر،... در ملکوت آسمانها و زمین و کوهها و آنچه را خداوند آفریده؛ بسیار بیندیش؛ چه این امر بیدار کننده قلب توست (الاختصاص، ص ۳۴۰).

تغذیه حلال و طیب: پدر به عنوان مسئول تأمین معیشت همسر و فرزندان باید نهایت دقت را در کسب درآمد حلال و ورود لقمه پاک و حلال بر سر سفره زندگی خود داشته باشد. کوتاهی در این زمینه آینده معنوی، اخلاقی و رفتاری فرزندان را به مخاطره می افکند.

آموزش مبانی اعتقادی: در روایات، آموزش جمله تهلیل در سه سالگی، آموزش شهادت به رسالت رسول اکرم (ص) در ۳/۵ سالگی، و تمرین صلوات از ۴ تا ۵ سالگی، آموزش دست چپ و راست از ۵ سالگی و آموزش قبله از ۶ سالگی مورد تأکید قرار گرفته است (بحار الانوار، ج ۱۰۱، صص ۹۴ و ۹۵). علاوه بر توصیه به آموزش شعائر اعتقادی، بر آموزش استدلالی اصول اعتقادی در سنین بالاتر نیز تأکید شده است (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

آموزش عملی فرائض و آداب دینی: پدر باید به تدریج و با صبر و ملایمت، عمل به احکام را به طور صحیح و ملموس به فرزندان نشان دهد تا در راه فراگیری احکام، دچار شبهه نشوند و چه زیباست که به همراه این آموزش عملی، فلسفه این احکام را تا حد ممکن به آنان متذکر شود؛ چنان که در سیره عملی معصومین علیهم السلام شاهد آن هستیم (مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۳۰۸).

در روایات، آموزش رکوع و سجده از ۶ سالگی و تمرین نماز و بیدار شدن برای سحری از ۷ سالگی سفارش شده است.

پدران باید بدانند که عبادت باید در ظرف محبت ریشه گیرد و با معرفت رشد کند تا به عبودیت برسد. از این رو خشونت‌های بی جا و تحمیل‌های سنگین در آموزش اموردینی و بخصوص نماز، همراهی جز سطحی شدن و بی‌علاقگی فرزندان در پی نخواهد داشت.

از این روست که امام سجاد (ع) به کودکانی که نزد او بودند، می‌فرمود که نماز ظهر و عصر، و مغرب و عشاء را با هم بخوانند و علت این امر را چنین می‌فرمود که: این عمل برای آنها سبکتر و بهتر است و سبب می‌شود که به خواندن نماز پیشی جویند و برای خوابیدن یا سرگرم شدن به کار دیگر، نماز را ضایع نسازند (مستدرک الرسائل، ج ۱۵، ص ۱۶).

پدر خود باید نمونه عملی آراستگی به فضایل اخلاقی بوده و فرزندان را نیز به این امور تشویق کرده و تمرین و عادت دهد. اموری نظیر کمک به دیگران، گذشت، امر به معروف و نهی از منکر، صدقه و انفاق در راه خدا و... حضرت رضا (ع) به محمد بن عمر بن یزید که دو پسرش را از دست داده بود و پسر خردسالی برایش مانده بود، فرمود: «از طرف او صدقه بده، گوید: همین که خواستم برخیزم و از حضورش مرخص شوم به من فرمود: «دستور بده تا فرزند خرد سالت به دست خودش قطعه نانی یا چیز دیگری صدقه دهد، اگر چه بسیار کم باشد...» (وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۶۱).

پدر بایستی در امر تربیت دینی به اصولی زیر داشته باشد: ۱- اصل آگاهی و معرفت و بیان مسائل بر حسب توانایی فرزند. ۲- اصل تدریج در آموزش نظری و عملی مفاهیم دینی. ۳- اصل شور و احساس که با شرکت در اجتماعات مذهبی و مراکز دینی و ذکر داستانهای مذهبی حاصل می‌گردد. ۴- اصل مراقبت بر اعمال و رفتار دینی خود که در ایجاد عادات مذهبی و میل به عبادت در فرزند بسیار اهمیت دارد. ۵- اصل تقارن و همزمان کردن تربیت مذهبی با وقایع، اعیاد و شعائر دینی و مذهبی. پدر به عنوان رئیس خانواده باید در بزرگداشت اعیاد مذهبی نظیر عید فطر، قربان، غدیر، و روز جمعه بکوشد و با دادن هدایایی به فرزندان در این روزها، آنان را خشنود کرده و در کنار آن به تبیین فضیلت این ایام بپردازد (مستدرک الرسائل، ج ۶، ص ۹۹). ۶- اصل اعتدال یعنی اینکه هرگز نباید پرورش مذهبی برای کودک مشقت داشته باشد. ۷- اصل پیرایش محیط خانه از بد آموزیها و عوامل انحرافی.

ضرورتها

۱- احترام به فرزند و تکریم او: اندیشه غلط ابزار انگاری کودکان به ویژه از ناحیه پدران، تکریم فرزندان را تهدید می‌کند و مراعات احترام کودک از بسیاری آسیبهای روانی پیشگیری کرده و حس خود باوری و اعتماد به نفس را در کودکان که در ارتباط اجتماعی آینده آنان بسیار مهم است، تقویت می‌نماید.

پیامبر (ص) فرمودند: «اکرموا اولادکم واحسنوا آدابهم یغفر لکم» (وسائل النیمة، ج ۱۵، ص ۱۹۵). در روایات، مصادیق فراوانی از احترام به کودکان مورد تصریح قرار گرفته که باید ملاک عمل پدران قرار گیرد؛ مصادیقی از قبیل سلام به کودکان، پیامبر (ص) فرمودند: پنج چیز است که تامرگ، ترک نکنم... و سلام دادن بر کودکان، تا این رفتار بعد از من در میان مسلمانان سنت گردد» (بحار الانوار، ج ۷۶، ص ۱۰). همچنین محترمانه نام بردن از فرزند و او را به اوصاف و لقبهایی که حاکی از مهر و محبت و یادآور خیر و فضیلت هستند، صدا زدن. این عمل علاوه بر تشدید روابط مهر آمیز، شخصیت کودک را به خوب بودن و به رشد و کمال سوق می‌دهد. برخورد محترمانه با کودکان در مجالس و در حضور دیگران نیز در روایات سفارش شده است. در این رابطه پیامبر (ص) فرمودند: «هر زمان که فرزندان را نام می‌برید، به کرامت این کار را انجام دهید و در مجلس برای او جا باز کنید و بر او چهره در هم نکشید» (شجرة الطریقی، ج ۲، ص ۳۷۴). از مصادیق برجسته احترام به کودک، احترام به مادر اوست. این امر موجب تعادل روانی در فضای خانه شده و خود نوعی آموزش ضمنی احترام به والدین و دیگران نیز محسوب می‌شود. پیامبر (ص) فرمودند: «از حقوق فرزند بر پدر خود آن است که مادر وی را احترام و اکرام کند» (الکافی، ج ۶، ص ۴۹).

۲- ارتباط کلامی مستمر، مثبت و مؤثر: زبان دارای سه کارکرد مهم ارتباطی، هیجانی و فکری (کمک به اندیشیدن) است که این کارکردها به لحاظ تربیتی دارای اهمیت بسیارند. مواردی چند باید در ارتباط کلامی در امر تربیت مورد دقت پدران قرار گیرد:

۱- ظرفیت عقلی و احساسی کودک رعایت شود. ۲- کلام دوسویه (گفتگو) باشد تا باز خوردی در مورد مثبت بودن عملکرد خود داشته و در مخاطب نیز ایجاد اعتماد نماید. ۳- کلام را محمل هیجانات منفی (تحقیر، ناسزا گفتن) در مقابل فرزند قرار ندهد، بلکه آن را وسیله انتقال

پیامها و عواطف مثبت (محبت، شادی، خشنودکردن) قرار دهد. در سرزنش نیز باید کلام، مؤدب و محترمانه باشد. ۴- کلام رادچار تکرار مخمل و ممل ننماید تا امکان اثر گذاری آن در آینده باشد. ۵- ارتباط کلامی، مستمر و به جا باشد. با توجه به این امر است که در رابطه با کودکان یتیم توصیه می کند که علاوه بر خوراک و پوشاک آنان به ارتباط کلامی پسندیده با آنان نیز دقت شود: «وارز قوهم واکسوهم و قولوا لهم قولاً معروفاً» (سوره نساء آیه ۵).

۳- دانش افزایشی پدران در امر تربیت: از آنجاکه بدون آگاهی از ارزشها و شناخت مصادیق آنها در هر روزگار، امکان تأدیب وجود ندارد، لذا پدران بایستی خود راهمواره در معرض آموزشها و مشاوره های تربیتی قرار دهند تا هم در بعد شناختی، خود را رشد دهند و هم در بعد رفتاری، مهارتهای لازم را کسب نمایند. از این روست که پیامبر (ص) فرمودند: «اعلموا الخیر، و ذکر او به اهلکم فادبوهم علی طاعة الله» (دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۸۳) و نیز فرمودند: «علموا انفسکم و اهلکم الخیر و ادبوهم» (کنز العمال، ج ۲، ص ۵۳۶).

۴- انتظار به جا از فرزند: پدر باید همواره مراقب باشد که انتظاراتش از فرزند در محدوده استعدادها و توانمندیهای او باشد و هرگز خواسته های خود را بر او تحمیل نکند و نیز فرزند خود را با دیگران مقایسه ننماید. بنا بر این پدر آنچه را که کودک در توان داشته و انجام داده باید با محبت از او بپذیرد چه انتظار بیش از توان کودک او را به گناه، طغیان و دروغ می کشاند.

رسول اکرم (ص) فرمودند: «رحمت خدا بر کسی که به نیکو کاری و خوب شدن فرزندش کمک کند». راوی گوید به آن حضرت عرض کردم: چگونه؟ فرمود: «آنچه را که فرزند در توان داشته و انجام داده است از او قبول کند و آنچه انجام آن برای او سنگین است از او نخواهد، و او را به ستم و بدی و کار زشت متهم نسازد و با او ناسازگاری ننماید» (الکافی، ج ۶، ص ۵۰).

۵- زمان شناسی و استفاده از فرصتها: از مراتب مدیریت پدر در خانه، مدیریت زمانی است. در امر تربیت، زمان شناسی بسیار مهم است. پدر باید به نکاتی در این مورد توجه نماید: اولاً بدانند که کودکی زمینه مناسب و مساعدی برای نهادینه شدن بسیاری از مسائل اخلاقی، اعتقادی و رفتاری است. علی (ع) در نامه ای به فرزند شان امام حسن (ع) می نویسد: «فرزند عزیزم در راه تربیت تو از فرصت استفاده کردم و قبل از آن که قلب کودکی ات سختی بگیرد و اندیشه ات به امور دیگر مشغول گردد، به تربیت تو مبادرت کردم و وظیفه پدری را در حق تو بجا آوردم...» (نهج البلاغه، نامه

۳۱. ثانیاً پدر بایستی بر برنامه ریزی بهینه برای اوقات فراغت فرزندان و بهره‌گیری آموزشی و کسب مهارت‌های اجتماعی آنان در این اوقات نظارت کند و میزان حضور خود را با این اوقات، به تناسب، تنظیم نماید. تفریحات و سفرها و عبادت‌های خانوادگی فرصت‌های تربیتی مناسبی است که غالباً با بی‌اعتنایی پدران به هدر می‌روند. ثالثاً پدر باید شناخت صحیحی از زمان و فضای تربیتی کودک خود داشته باشد. علی (ع) فرمودند: «آداب مخصوص خودتان را بر فرزندان تحمیل نکنید، زیرا آنان برای شرایط و اوضاع زمانی، غیر از اوضاع و شرایط زمانی که شما زندگی می‌کنید، خلق شده‌اند (شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۲۰ ص ۲۶۷). رابعاً پدر باید باتوجه به موقعیت تربیتی خاص، رفتاری مؤثر و متناسب با آن را ارائه دهد. توجه به تشویق به جا و هدفدار به عنوان ابزاری مهم برای ایجاد تقویت رفتارهای مثبت به ویژه از سوی پدران، بسیار حائز اهمیت است. در برخورد با رفتارهای منفی نیز پدر بایستی به مراحل تربیتی روشهای اصلاح رفتار، آگاهی و تسلط داشته باشد. امام موسی کاظم (ع) به فردی که از فرزند خود به ایشان شکایت کرد، فرمودند: «او رامزن، با او قهرکن ولی قهرت طولانی نشود» (عدة الداعی، ص ۷۹).

نتیجه:

اسلام در سیستم تربیتی خود در رابطه با کودک برای پدر نقش ویژه و غیر قابل جایگزینی قایل است و پدر راز ارکان و عناصر اصلی چنین سیستمی به شمار می‌آورد و او را مسئول ایجاد ارتباط، هماهنگی، هدفداری و تمامیت این سیستم نیز می‌داند.

الگوی وظایف تربیتی پدر در آیات و روایات در مراحل مختلف رشد کودک و در ارتباط با گونه‌های مختلف تربیت، تبیین شده و زمینه‌های لازم برای ایجاد التزام و تسهیل در اجرای این وظایف و روشهای مؤثر ایفای آنها نیز ارائه گردیده است.

طرح این الگوی مناسب در سطح جامعه و در محیط خانواده از طریق مراکز فرهنگی و رسانه‌ها و به ویژه قبل از ازدواج می‌تواند به تحکیم نقش پدران در تربیت فرزندان، تکوین تربیتی کامل، همگون و هماهنگ در محیط خانواده و تحویل انسانهای متعادل و فعال به جامعه کمک کرده و از ایجاد مشکلات بسیاری در سطح خانواده و اجتماع پیشگیری به عمل آورد.

